

ПАЭМА «НОВАЯ ЗЯМЛЯ» Я. КОЛАСА: ГЕНДАРНЫ АСПЕКТ

Анотацыя. У артыкуле праводзіцца гендарны аналіз твора на трох узроўнях – сацыяльным, сямейным, духоўным. Даследуюцца працоўныя заняткі герояў, іх сямейныя адносіны і рэлігійныя ўяўленні.

Ключавыя словы: гендарныя стасункі, падзел працы, склад сям’і, народныя ўяўленні, дамінуючая роля.

Паэма Я. Коласа «Новая зямля» шматлікімі навукоўцамі (А. А. Лойка, У. М. Казбярук і інш.) прызнана мастацкай энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства. Аўтар перадаў у творы быт і мары простага люду, традыцыі і святы народа, звычкі і ўяўленні беларусаў, нацыянальную культуру і ментальнасць.

Для нас важна прасачыць, якім чынам у творы ўвасобіліся ўяўленні пра тыпова мужчынскія і жаночыя ролі, вызначыць асаблівасці гендарных адносін персанажаў паэмы «Новая зямля». Таму мэтазгодна вылучыць наступныя ўзроўні даследавання мастацкага твора:

- а) сацыяльны (грамадскія ролі і заняткі, улада, сацыяльны статус);
- б) сямейны (утварэнне сям’і, стасункі паміж мужам і жонкай, бацькамі і дзецьмі);
- в) духоўны (вераванні і рэлігійныя ўяўленні).

1. Сацыяльны ўзровень даследавання.

Трэба адзначыць, што кожнае грамадства характарызуецца пэўным тыпам размеркавання абавязкаў паміж мужчынам і жанчынай. Калі грамадства заснавана на дамінуючай мужчынскай сіле і жаночай рэпрадуктыўнай функцыі, то арганізацыя падзелу мужчынскіх і жаночых роляў адбываецца паміж паляўнічым, воінам, з аднаго боку, і збіральніцай, маці, з іншага. Аднак такое размеркаванне не абсалютнае. У адных грамадствах жанчыны займаюцца сельскай гаспадаркай, у іншых гэта робяць мужчыны. Існуюць прыклады жанчын-паляўнічых і ваяўніц, а таксама мужчын, якія займаюцца доглядам за дзецьмі.

У паэме Я. Коласа «Новая зямля» падрабязна зафіксавана кола мужчынскіх і жаночых заняткаў, гаспадарчых абавязкаў. Тыповымі для мужчыны з’яўляюцца апрацоўка зямлі (ворыва, сяўба), касьба, выгул свойскай жывёлы, паляванне, рыбалка і інш.:

І кожны дзелам быў заняты:

Міхал у лес пайшоў ранютка

Рабіць звычайныя абходы;

Антось спаць доўга не меў моды,

*А як надарыцца мінутка
Часіны вольнай ці святы дзень,
Ну хоць адзін разок на тыдзень
Хадзіў на Нёман ці на тоні –
Рыбак быў дзядзька наш Антоні,
Як і работнік, адмысловы;
А Ўладзік пасвіў дзесь каровы [2, с. 24–25].*

Я. Колас у сваім творы адвёў жаночым персанажам даволі сціплае месца, перавёўшы іх на другі план, зрабіўшы неад’емнай часткай фону для раскрыцця вобразаў галоўных герояў – Міхала і Антося. Нягледзячы на сціплае апісанне характару, знешнасці герань (Ганны, Гэлі, Насты-кухаркі і інш.), аўтар засяродзіў увагу на іх працоўных абавязках. Так, жанчыны займаюцца гатаваннем ежы, агародам, хатняй гаспадаркай (шыюць, мыюць, прыбіраюць), клапацяцца пра дзяцей і інш.:

*Так і цяпер: печ зачыніла,
Работу ў хаце прыпыніла –
Ідзі ў гарод ты па бацвінне:
Другі раз есці просяць свінні [2, с. 25].*

Жульнікава С. Н. тлумачыць гендарны падзел працы так: медыятыўная функцыя жанчыны і яе роля ў рэпрадукцыі жыцця праглядаецца ў тым, што ў вераваннях славян жаночы пачатак суадносіцца з клубком, верацяном, якое напаўняецца пражай, – з фізіялагічнымі зменамі цяжарнай жанчыны, а вобраз тапара суадносіцца з мужчынам [1, с. 179].

Пры дасканалым падзеле абавязкаў, гаспадарчых заняткаў у паэме выказваецца думка, што жанчыны працуюць больш, чым мужчыны, і не маюць адпачынку:

*Яе жаночая работа
І гэта вечная турбота
То каля печы, то на полі,
Сказаць, не зводзіцца ніколі.
Адно прыпыніш – там другое,
Глядзіш, як бачыш, набяжыць,
І ручак некалі злажыць –
Жыццё жаночае такое! [2, с. 25]*

Гэта думка аўтара пераклікаецца з народнымі ўяўленнямі пра пастаянную жаночую занятасць, якія ўвасоблены ў беларускіх легендах «Жанчына дом трымае», «Чаму жанчына занятая, а мужык вольны» [3] і інш.

Усе ролі і абавязкі размеркаваны паміж героямі згодна з уяўленнямі патрыярхальнага ладу: дом і каля дома – доля жанчыны, мужчына працуе часцей па-за межамі сваёй хаты. Як адзначаецца ў творы:

*Ды з гэтым бацькам адно гора!
Як пойдзе ён у лес той зрання,
Як цукар у вадзе растане* [2, с. 29].

З вышэйадзначанага відаць, што Я. Колас у паэме апісаў традыцыйны падзел прасторы і працоўных функцый паводле полу: жаночыя персанажы займаюцца хатнімі справамі (гатуюць ежу, даглядаюць гаспадарку, вырабляюць адзенне і інш.), мужчыны засвойваюць аддаленую ад дома тэрыторыю – ходзяць у лес, аруць зямлю, займаюцца паляваннем і інш.

2. Сямейны ўзровень даследавання.

У творы ўвасоблена мадэль традыцыйнай сям’і, члены якой падпарадкоўваюцца патрыярхальнай сістэме адносін. Галоўным у сям’і з’яўляецца бацька – Міхал, яго паважаюць, з ім радзяцца, нягледзячы на тое, што яго слова часам аспрэчвалі жонка і брат Антось:

*Антось і маці на Міхала
Не раз у злосці напачалі.
Але таго яны не зналі,
Як лёгка хлеб той дастаецца.
Не сцярпіць часам, адсячэцца
Міхал ад гэтакіх нападак* [2, с. 29].

Ганна – жонка Міхала, хоць і падпарадкоўваецца патрыярхальным законам грамадства, не мае статусу абсалютна абмежаванай, бяспраўнай асобы. З паэмы відаць, што ў традыцыйнай сям’і беларусаў муж паважаў сваю жонку і адводзіў не апошнія месца яе думкам, а часам і ўвогуле падпарадкоўваўся яе меркаванням і волі:

*І бацька моўкне і чакае,
Што скажа дзядзька або маці,
І ціха стала ўраз у хаце:
Чутно, як муха пралятае.
– Пасада, кажаш, вельмі ўдатна,
Ўсяго там родзіцца аж надта.
Чаму ж яе там не купляюць?
На нас, ці што, людцы чакаюць? –
Пытае маці. – Каб такая
Была зямля гэта прыўдала,
Яна б дагэтуль не гуляла* [2, с. 37].

Улада жонкі ў кантэксце народнага светабачання ацэньваецца негатыўна, таму ў творы аўтар сцвярджае непахіснасць грамадскай сістэмы, дзе дамінуючая роля належыць мужчыне. Аднак Ганна смела выказвае свае меркаванні наконт справядлівасці ў грамадстве, ацэньвае перспектывы набыцця зямлі ва ўласнасць простым селянінам:

*Паны ж і розныя чынушы
І там патрапяць выбіць душы
І павыцягваць з цябе жылы,
Бо ты без права і без сілы. –
Такія думкі, разважанні,
Як молат, білі ў сэрца Ганне: –
Тут справа не ў сваёй сядзібе,
А ў ладзе гэтым уся злыбедзь [2, с. 275].*

Пра колькасць дзяцей у сям'і Міхала і Ганны Я. Колас згадвае намінальна:

*Сямейка, праўда, немалая:
Чатыры хлопцы, тры дзяўчаці [2, с. 32].*

Адносіны герояў паэмы да сваіх дзяцей не розняцца паводле палавай прыкметы. Аднак сам аўтар надае большую ўвагу вобразам хлопчыкаў: іх мы ведаем пайменна (Уладзік, Костусь, Алесь, Юзік), бачым, чым яны цікавяцца і бавяцца, як працуюць і вучацца. У той час дзяўчаты згадваюцца ледзь што толькі ў адным эпізодзе з раздзела «За сталом», а імя трэцяй дачкі так і не называецца:

*Пускаў тут Юзік лыжку ў дзела;
Не раз лабаціна трупцела
Ў сястрычак Гэлі ці Ганулі.
А сёстры Юзіка цягнулі
За вушы з двух бакоў і білі.
Але іх старшыя мірылі [2, с. 33].*

У паэме падкрэсліваюцца народныя ўяўленні пра тое, што мужчына выконвае ролю ахоўніка сям'і, адказвае за бяспеку дзяцей. Аўтар паказвае, што дзеці любяць і паважаюць свайго бацьку Міхала, але больш праводзіць часу з дзецьмі яго брат Антось. І абсалютна Я. Колас не апісвае, як з дзецьмі няньчыцца маці, што з'яўляецца незразумелым, бо гэта істотная частка жыцця вясковай жанчыны.

У паэме мы назіраем, як пра дзяцей клапаціцца дзядзька Антось, як ён гуляе з імі і выходзіць іх (раздзелы «Дзядзька-кухар», «Раніца ў нядзельку» і інш.). Паміраючы, Міхал дае наказ Антосю, каб той клапаціўся пра яго сям'ю:

*Антоська!.. родны мой! канаю...
Перагарэў, адстаў, знікаю...
Вядзі ж ты рэй, вядзі... адзін...
Як лепшы брат, як родны сын [2, с. 284].*

Такім чынам, у паэме «Новая зямля» Я. Колас паказаў традыцыйную беларускую сям'ю: бацька, маці, дзеці. Да іх далучаецца малодшы брат Міхала. Галоўным лічыцца мужчына – бацька, пасля яго смерці – брат Антось. Аналіз твора паказвае, што зберагаецца субардынацыя паміж старэйшымі і малодшымі членамі сям'і: жонка паважае мужа, дзеці слухаюцца сваіх бацькоў. У творы адзначаецца важная функцыя сям'і – прадаўжэнне роду, забеспячэнне дабрабыту і аховы дзяцей.

3. Духоўны ўзровень даследавання.

Два рэлігійныя пачаткі гарманічна суіснуюць у светабачанні беларусаў, пра што сведчаць шматлікія прыклады ў народных творах. У паэме «Новая зямля» Я. Колас неаднаразова падкрэслівае набожнасць сваіх герояў. Так, напрыклад, Антось падоўгу моліцца, калі ідзе на працу або вяртаецца дадому:

*Няхай канчаецца размова
Антося дзядзькі са святымі, –
Тады пагутарыць і з імі.
А покі кончыць ён маліцца,
То можна ў Свэржні апыніцца:
Псалмоў адкоціць з паўдзясятка,
Ды так выразна, ды так гладка,
Што дзяк і той не ўсякі зможа [2, с. 27].*

Міхал таксама паводзіць сябе як сапраўдны хрысціянін: дзякуе Богу і за хлеб на стале, і добры ўраджай у полі. У сям'і прытрымліваюцца святаў і посту, але не так строга, як таго патрабуе царква. Яскравым прыкладам з'яўляецца спрэчка паміж Міхалам і Ганнай, калі той, вяртаючыся з працы, зайшоў у «манапольку» выпіць:

*– Няма табе граху, ні посту!
Хоць у палонку кідай з мосту!
– А ў пост, скажы, сварыцца можна,
Калі ты гэтка набожна? –
Міхал у жонкі запытаўся [2, с. 49].*

Змешванне хрысціянства са старажытнымі славянскімі вераваннямі добра відаць праз вобраз Ганны. На каляды яна падае стравы паводле свайго парадку, не па канону, пачынаючы вячэру з верашчакі і макавых

бліноў і заканчваючы куццёю. Менавіта ёй аўтар давярае выканаць «закон дзядоў» пры пераездзе ў новую хату:

Тым часам маці тарапліва

Закон дзядоў сваіх спаўняе:

Кладзе кусочак хлеба з соллю

Пад красны кут у завуголле [2, с. 54].

Я. Колас, магчыма, падсвядома, а можа, і наўмысна адсылае нас да матыву грэшнай жанчыны, што не выходзіць за межы народных уяўленняў. Наступствы грэхападзення праяўляюцца ў гендарнай няроўнасці: усё грэшнае, нізкае, ганебнае, непрыстойнае звязваецца з жанчынай, а мужчына паўстае ахвярай спакушэння.

Такім чынам, у творы мужчынскія і жаночыя персанажы апісваюцца ў рэчышчы хрысціянскага светабачання, дзе падкрэсліваецца сувязь жанчыны са старажытнымі вераваннямі.

Паэма ўвасабляе патрыярхальную мадэль гендарных стасункаў. Нягледзячы на тое, што сацыяльныя нормы суадносяцца з мужчынскім светабачаннем, жанчына не з'яўляецца падуладнай асобай. Падзел працы на мужчынскую і жаночую сферы, якія з'яўляюцца аднолькава важнымі для існавання і дапаўняюць адна другую, успрымаецца натуральна і не мае іерархіі. Аўтар падкрэслівае імкненне дыферэнцыраваць прастору культуры і грамадства паміж поламі, што павінна садзейнічаць дабрабыту і цэласнасці сям'і.

У паэме «Новая зямля» Я. Колас стварыў вобраз мужчыны – галавы сям'і, які забяспечвае дзяцей і жонку, клапаціцца пра іх дабрабыт, і неадназначны вобраз жанчыны, якая з'яўляецца прадаўжальніцай роду, выступае медыятарам паміж хрысціянскімі і старажытнаславянскімі вераваннямі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жульникова, С. Н. Гендер в предметном коде культуры: символ и архетип (на материале славянских обрядов первого года жизни) // Кижский вестник. – 2009. – № 12. – С. 178–192.
2. Колас, Я. Новая зямля: паэма. – Мн.: Юнацтва, 1982. – 286 с.
3. Легенды і паданні / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.